

بررسی روند تجلی مضامین شیعی در نگارگری ایران

علیرضا مهدی زاده

استادیار، دانشگاه شهید باهنر کرمان

a.r.mehdzadeh@uk.ac.ir

چکیده

با توجه به حضور و نفوذ شیعیان در جامعه ایران، مضامین و باورهای شیعی، بخشی از درون‌مایه نگارگری ایرانی را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما نکته قابل‌تأمل این است که متأثر از شرایط و فضای مذهبی، سیاسی و فکری هر دوره، این دسته از مضامین بر مبنای روایت‌های گوناگون مصور شده‌اند. این مقاله در قالب دو دوره از ایلخانی تا آغاز صفوی و دوره صفوی به بررسی روند تجلی مضامین شیعی در نگارگری ایرانی پرداخته است. شناسایی چگونگی مصورسازی مضامین شیعی و بررسی و تحلیل روند تحول آن در نگارگری ایرانی بر مبنای روایت، هدف اصلی این مقاله است. بدین منظور، نگاره‌های شاخص دارای مضمون و محتوای شیعی از دوره ایلخانی تا صفوی بررسی و تحلیل شده‌اند. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و اطلاعات، از منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. نتایج بیانگر آن است که در دوره اول از عصر ایلخانی تا آغاز صفوی، روایتی تاریخی، قهرمانی و اسطوره‌ای از مضامین، شخصیت‌ها و باورهای شیعی در نگارگری ایران بروز یافته است؛ اما در دوره دوم با حاکم شدن اقتدار تشیع در عصر صفوی، مضامین شیعی بر مبنای روایت معنوی و قدسی به تصویر درآمده‌اند که موجب بروز تمهیدات تجسمی و جلوه‌های خاصی از پردازش‌های نمادین در نگاره‌های این دوره شده است.

واژگان کلیدی: نگارگری ایرانی، نگارگری ایلخانی، نگارگری صفوی، مضامین شیعی.

مقدمه

با توجه به حضور و نفوذ شیعیان در جامعه ایران، از همان ابتدا مضامین موردعلاقه و تأکید شیعه، در نگارگری ایرانی بروز یافت؛ اما نکته مهم اینجاست که تجلی مضامین و مفاهیم شیعی در نگارگری دوره‌های گوناگون یکسان و یک‌شکل نبوده است. بلکه متأثر از شرایط مذهبی، سیاسی و فکری هر دوره، مضامین، باورها، وقایع و شخصیت‌های مقدس شیعه، بر اساس روایت‌های متفاوت و به شیوه‌های متعدد، از واقع‌گرایانه تا نمادین مصور شده‌اند. هدف اصلی این مقاله بررسی و تحلیل روند تحول مصورسازی مضامین شیعی بر مبنای روایت است. از آنجاکه ظهور صفویان نقطه عطفی در وضعیت شیعه در ایران محسوب می‌گردد و به تبع آن نگارگری مذهبی و شیعی نیز از جنبه شکلی و محتوایی تغییر می‌یابد، این مقاله در قالب دو دوره: دوره اول از ایلخانی تا عصر صفوی و دوره دوم، عصر صفوی به مطالعه و تحلیل نسخه نگاره‌های شاخص دربرگیرنده مضمون و محتوای شیعی پرداخته است. در این میان، پرسش‌های مطرح‌شده عبارت‌اند از: ۱- مضامین و مفاهیم شیعی در عرصه نگارگری ایرانی بیانگر چه روایتی هستند؟ و به چه شیوه‌ای مصور شده‌اند؟ ۲- بر مبنای روایت مصور شده، تمهیدات تجسمی و شگردهای نمادین ظهور یافته در نگاره‌های هر دوره کدام‌اند؟

اگر تمهیدات تجسمی را مجموعه‌ای از عوامل تجسمی از قبیل عناصر بصری یا تصاویری بدانیم که به‌قصد رساندن یک تأثیر یا مجموعه‌ای از تأثیرات خاص به کار می‌رود، لذا شناخت عملکرد آن‌ها به تفسیر اثر کمک خواهند رساند (جنسن، ۱۳۸۸: ۲۳). تمهیدات تجسمی از تنوع زیادی برخوردار هستند. خط، رنگ، شکل، اندازه، موقعیت فضایی و ترکیب‌بندی از اجزاء اساسی انواع